

Provincie Noord-Brabant

Uitkomsten controle en overige informatie 2017

Rapportage aan Provinciale
Staten

Provinciale Staten van de
Provincie Noord-Brabant
Postbus 90151
5200 MC 'S-HERTOGENBOSCH

Eindhoven, 12 april 2018

REQ2372265/avm

Uitkomsten controle en overige informatie 2017

Geachte leden van Provinciale Staten,

Het doet ons genoegen u verslag uit te brengen omtrent de uitkomsten van onze accountantscontrole van de jaarrekening 2017 van de provincie Noord-Brabant. In het hoofdstuk Kernpunten uit onze rapportage vindt u een samenvatting van de belangrijkste uitkomsten.

In de paragraaf Onze analyse van het resultaat 2017 van het hoofdstuk Uitkomsten jaarrekeningcontrole geven wij onze mening over de kwaliteit van het resultaat en significante transacties en/of ongebruikelijke mutaties op de balans of resultaatrekening.

De paragraaf Aandachtsgebieden en bevindingen in de controle van het hoofdstuk Uitkomsten jaarrekeningcontrole biedt informatie over de gesignaleerde kernpunten van de controle en overige punten.

In de paragrafen daarna gaan we in op onze onafhankelijkheid en op onze conclusie met betrekking tot het jaarverslag.

De bijlagen bevatten informatie over onze werkwijze, de reikwijdte van de accountantscontrole en de inzet van deskundigen, de communicatie met u en het management, de kwaliteit van de interne beheersorganisatie en controleverschillen.

De huidige veranderingen in het accountantsberoep, mede geïnitieerd door onze beroepsgroep NBA, de politiek en de Autoriteit Financiële Markten (AFM), gericht op verbetering van de kwaliteit en versterking van de onafhankelijkheid, ondersteunen wij volledig. In dit verband onderstrepen wij het belang van het voeren van een open en eerlijke dialoog met u als lid van het platform Planning & Control en Provinciale Staten. Dit vormt een essentieel onderdeel van het controleproces en van de corporate governance als geheel.

Het concept van dit verslag is d.d. 5 april jl. besproken met de gedeputeerde financiën, een afvaardiging van de directie, de afdeling Auditing & Procesmanagement en de afdeling financiën.

Een afschrift van dit verslag is toegezonden aan het college van Gedeputeerde Staten van de provincie Noord-Brabant.

Wij stellen het op prijs een en ander persoonlijk toe te lichten of eventuele vragen omtrent deze of andere met de controle verband houdende zaken te beantwoorden.

Hoogachtend,
Ernst & Young Accountants LLP

drs. M.H. de Hair RA
Externe accountant

Inhoudsopgave

Kernpunten uit onze rapportage

Uitkomsten jaarrekeningcontrole

- ▶ Onze analyse van het resultaat 2017
- ▶ Onze analyse van de financiële positie 2017
- ▶ Onze analyse van de gehanteerde grondslagen
- ▶ Aandachtsgebieden en bevindingen in de controle

Kwaliteit beheersorganisatie

- ▶ Overwegingen met betrekking tot fraude en het risico op management override
- ▶ Overwegingen met betrekking tot corruptie- en omkopingsrisico's
- ▶ Bevindingen interne beheersing

Rechtmatigheidsbeheer

4

Bijlagen

29

8

- ▶ Controleaanpak
- ▶ Jaarverslag
- ▶ Onafhankelijkheid
- ▶ Verklaring van verantwoordelijkheden
- ▶ Controleverschillen
- ▶ SiSa-bijlage

Totaal aantal pagina's in dit rapport: 44

21

26

Kernpunten uit onze rapportage

Kernpunt	Uitkomst
Oordeel ten aanzien van getrouwheid	Naar ons oordeel geeft de jaarrekening van de provincie Noord-Brabant een getrouw beeld van de grootte en de samenstelling van zowel de baten en lasten over 2017 als van de activa en passiva per 31 december 2017 in overeenstemming met het Besluit begroting en verantwoording provincies en gemeenten.
Oordeel ten aanzien van rechtmatigheid	Voorts zijn wij van oordeel dat de in deze jaarrekening verantwoorde baten en lasten alsmede de balansmutaties over 2017 in alle van materieel belang zijnde aspecten rechtmatig tot stand zijn gekomen in overeenstemming met de begroting en met de relevante wet- en regelgeving, waaronder de provinciale verordeningen.
Oordeel ten aanzien van de WNT-verantwoording	Wij hebben de in de jaarrekening opgenomen WNT-verantwoording van de provincie Noord-Brabant gecontroleerd met inachtneming van het Controleprotocol WNT. Wij kunnen concluderen dat de opgenomen toelichting in de jaarrekening voldoet aan de daaraan te stellen eisen.
Geen bevindingen ten aanzien van de SiSa-bijlage	Wij hebben de in de SiSa-bijlage van de jaarrekening genoemde specifieke uitkeringen gecontroleerd met inachtneming van de Nota verwachtingen accountantscontrole 2017. Op grond van ons onderzoek hebben wij bij de overige specifieke uitkeringen geen fouten en/of onzekerheden geconstateerd die de voor SiSa geldende rapporteringstolerantie overschrijden.
Ongecorrigeerde controleverschillen	In totaal resteren in de jaarrekening 2017 voor een bedrag van € 2.926.000 aan ongecorrigeerde controleverschillen met betrekking tot de financiële rechtmatigheid als gevolg van onrechtmatige inkopen. Ten aanzien van de getrouwheid resteren, na doorvoering van de correcties, geen controleverschillen. Daarbij merken wij wel op dat in tegenstelling tot voorgaande jaren, het aantal en de omvang van deze gecorrigeerde controleverschillen zijn toegenomen.

Kernpunten uit onze rapportage

Kernpunt	Uitkomst
Het jaarverslag is opgesteld in overeenstemming met het BBV en bevat geen materiële inconsistenties met de jaarrekening	Wij hebben vastgesteld dat het jaarverslag overeenkomstig het Besluit Begroting en Verantwoording provincies en gemeenten (BBV) is opgesteld en met de jaarrekening verenigbaar is en het jaarverslag in het licht van de tijdens het onderzoek van de jaarrekening verkregen kennis en begrip omtrent de provincie en haar omgeving geen materiële onjuistheden bevat. Met onze werkzaamheden hebben wij voldaan aan de vereisten in de provinciewet en de Nederlandse Standaard 720. Deze werkzaamheden hebben niet dezelfde diepgang als onze controlewerkzaamheden bij de jaarrekening.
Financiële positie/kwaliteit van het resultaat	De provincie Noord-Brabant kent een zeer gezonde vermogenspositie met een totaal eigen vermogen van € 3,8 miljard en een solvabiliteit van 81%. 2017 kent een gerealiseerd positief resultaat van € 112,1 miljoen ten opzichte van een sluitend begroot resultaat.
Belangrijkste bevindingen	De belangrijkste aandachtsgebieden binnen onze controle zien toe op de volgende zaken: ► Financieel afsluitproces ► Waardering activa en de deelnemingen en leningen in het bijzonder ► Begrotingsbeheer
Financieel afsluitproces	We constateren dat het jaarafsluitingsproces voor het boekjaar 2017 op een minder efficiënte en tijdige wijze is verlopen. Als gevolg van personeelswijzigingen en ziekte, samenhangend met de strakke planning, was de organisatie op het moment van de start van onze controle nog volop bezig met de voorbereiding van de jaarstukken en de jaarafsluiting. Ten opzichte van de concept jaarrekening is nog een groot aantal correcties doorgevoerd. Deze correcties kwamen enerzijds voort uit onze controle, waar we u in deze rapportage over informeren. Anderzijds vloeiden deze correcties voort uit het reguliere afsluitproces, maar waren deze boekingen en de onderlinge analyses niet tijdig beschikbaar. We adviseren Gedeputeerde Staten dit proces te evalueren en actie in gang te zetten om te borgen dat komend jaar de controle soepeler verloopt en eerder gereed is. De voorgenen stap om periodiek tussentijds af te sluiten, zoals we al enige jaren adviseren, kan daarin helpen.

Kernpunten uit onze rapportage

Kernpunt	Uitkomst
Begrotingsbeheer	Met betrekking tot het jaarrekeningresultaat constateren we ten opzichte van de voorgaand jaar dat de onderbestedingen zijn afgenomen. De omvang van de afwijkingen is met € 34,7 miljoen (5,0%), zowel absoluut als procentueel, afgenomen ten opzichte van 2016 (€ 180,5 miljoen; 20,7%). We constateren dan ook dat het proces zoals door Gedeputeerde Staten is ingezet om te komen tot een tijdige aframing voor de begroting 2017 effect heeft gehad. Wel constateren we in 2017 dat er een forse afwijking op de baten waarneembaar is. De totale baten zijn € 121,6 miljoen (13,4%) hoger dan begroot. De afwijkingen ten opzichte van de begroting zijn toegelicht. De afwijking op de baten wordt voor een groot deel verklaard door de boekwinsten gerealiseerd bij de verkoop van de obligaties gedurende de tweede helft van 2017. We zijn van mening dat deze afwijkingen te voorzien waren en adviseren GS om dergelijke bewegingen eerder te vertalen in begrotingswijzigingen. In lijn met voorgaand jaar merken wij op dat de verschillen tussen de initiële begroting en de gewijzigde begroting omvangrijk zijn. Naar onze mening verliest de initiële begroting op deze wijze haar sturingswaarde. De belangrijkste oorzaak is ook hier de ambitieuze planning van investeringen ten opzichte van de werkelijkheid. Voor de toekomst adviseren wij GS als vervolgstap op de ingezette en gerealiseerde verbeteringen om voor de begroting 2019 focus te leggen op de verbetering van de initiële begroting. Hierbij zou meer uitgegaan kunnen worden van de realisatiecapaciteit. Dit zou het aantal noodzakelijke begrotingswijzigingen sterk kunnen verminderen. Daarnaast adviseren wij Gedeputeerde Staten om de ingezette verbetering ten aanzien van de signalering van de afwijkingen van de lasten ten opzichte van de gewijzigde begroting ook afwijkingen in de baten in een eerder stadium te signaleren en te vertalen in begrotingswijzigingen in samenhang met de tussentijdse rapportages richting Provinciale Staten.

Kernpunten uit onze rapportage

Kernpunt	Uitkomst
Waardering deelnemingen	We constateren dat er ten opzichte van voorgaande jaren duidelijkere afspraken met uw deelnemingen zijn gemaakt ten aanzien van de aanlevering van hun jaarrekening. Op het moment van het verstrekken van onze verklaring is reeds een groot aantal verbonden partijen klaar of nagenoeg klaar met hun jaarrekeningproces. Deze verbetering leidt tot een hogere mate van betrouwbaarheid, er kan nu immers gewerkt worden met definitieve cijfers in plaats van concept cijfers. Wel blijft de timing hierin een punt van aandacht, uw organisatie kon pas laat beschikken over de benodigde informatie. Daardoor liep de provinciale organisatie achter met de verwerking en beoordeling van deze stukken. De provinciale analyses ten aanzien van de waardering waren dan ook pas in een laat stadium beschikbaar en we hebben, mede gezien het feit dat deze analyses onder tijdsdruk zijn opgesteld, diverse controlebevindingen ten aanzien van deze analyses. In ons hoofdstuk "Uitkomsten van de controle" gaan wij nader in op onze controlewerkzaamheden en bevindingen hieromtrent. Wij constateren dat uw deelnemingen, na doorvoering van de controleverschillen, op een juiste wijze zijn gewaardeerd in de jaarrekening. Wel blijven we Gedeputeerde Staten verzoeken om voor het komende jaar wederom een haalbaar tijdspad met uw significante deelnemingen af te stemmen en te borgen dat de concept jaarrekening de juiste waardering van de deelneming bevat, zodat de aanvullende werkzaamheden beperkt kunnen worden.

Uitkomsten jaarrekeningcontrole

Onze analyse van het resultaat 2017

Voordelig resultaat van € 112,1 miljoen nader besproken

Het gerealiseerd resultaat (resultaat na begrote mutaties in reserves) over het jaar 2017 bedraagt € 112,1 miljoen voordelig (2016: € 53,4 miljoen voordelig) ten opzichte van een begroot resultaat van € nihil.

Het resultaat over 2017 ten opzichte van de gewijzigde begroting kan als volgt worden weergegeven:

Resultaat 2017 ten opzichte van de gewijzigde begroting						
Bedragen x € 1.000	Gewijzigde begroting 2017	Realisatie 2017	Afwijking 2017	Afwijking 2017 %	Afwijking 2016	Afwijking 2016 %
Totale lasten	691.955	657.304	34.651	5,0%	180.539	20,7%
Totale baten	874.201	995.801	121.600	13,9%	12.419	1,5%
Totaal saldo van baten en lasten	182.246	338.497	156.251		192.958	
Mutaties in reserve	(182.246)	(226.361)	(44.115)		(139.579)	
Gerealiseerd resultaat	0	112.136	112.136		53.379	

In de toelichting op het overzicht van baten en lasten in de jaarrekening 2017 is een gedetailleerd overzicht opgenomen van de afwijkingen welke tot het rekeningresultaat van € 112,1 miljoen voordelig leiden. We constateren in lijn met voorgaande jaren dat dit resultaat grotendeels wordt veroorzaakt door aanpassingen in waardering van activa, onderbestedingen en voordelige afwikkelingen van subsidietrajecten.

Kwaliteit van het resultaat

De belangrijkste en meest opvallende posten welke leiden tot het voordelig resultaat van € 112,1 miljoen kunnen als volgt worden weergegeven:

Omschrijving afwijking (programmanummer)	Voordelig	Nadelig
Bedragen x € 1.000	€	€
Onderbesteding subsidieregeling PMWP (3)	4.000	
Onderbesteding subsidieregeling natuur- en landschapsbeheer (3)	4.210	
Vertraging PAS-herstelmaatregelen a.g.v. staatssteunonderzoek (3)	4.555	
Diverse afwijkingen binnen Groen ontwikkelfonds Brabant (3)	6.187	
Foutherstel subsidie Tilburg (4)	3.423	
Vertraging realisatie Ruimte voor bedrijvigheid (4)	3.667	
Vertraging afwikkeling MIT (4)	3.672	
Diverse positieve afwikkelingsverschillen Brede Doeluitkering (5)	5.839	
Onderbesteding en positieve afwikkelverschillen OV-concessies (5)	5.496	
Lagere onttrekking nog te best. subs. Brede Doeluitkering OV (5)		10.202
Verschuiving subsidieverlening erfgoed naar 2018 (6)	6.139	
Boekwinsten verkoop obligaties	77.447	
Lagere overheadkosten	4.662	
Overige afwijkingen (< € 3,0 miljoen)	34.730	
Lagere onttrekkingen uit reserves		37.654
Hogere stortingen in reserves (m.n. vrijval voorzieningen)		4.035
Totaal	164.027	51.891
Gerealiseerd resultaat	112.136	

Uitkomsten jaarrekeningcontrole

Onze analyse van het resultaat 2017

Kwaliteit van het resultaat

Hoewel in hoeveelheid de lasten minder fors afwijken, constateren we wel dat de grootste afwijkingen in vergelijking met voorgaand jaar op dezelfde programma's liggen. We adviseren Gedeputeerde Staten dit feit mee te nemen in de inmiddels ingezette verbeteracties ten aanzien van het begrotingsbeheer.

Ten aanzien van de baten liggen de afwijken met name op een drietal specifieke items:

- ▶ hogere verkopen Groen Ontwikkelfonds Brabant (GOB) en hogere dekking grondaankopen GOB uit Rijks EHS;
- ▶ niet begrote boekwinsten verkoop obligaties;
- ▶ de EFRO-bijdrage die niet is opgenomen in de begroting daar deze budgettair neutraal is.

Wij constateren dat het begrotingsbeheer ten opzichte van voorgaand jaar is verstevigd. Echter verdere verbetering is naar onze mening nog mogelijk. Door tussentijds strakker te sturen op bovenstaande oorzaken van begrotingsafwijkingen (zowel baten als lasten). Daarbij vragen we met name uw aandacht voor een betere sturing op het tijdiger signaleren van afwijkingen op baten, onderbesteding, incidentele lasten en het sneller intern signaleren van positieve afwijkingen op subsidieafrekeningen.

Uitkomsten jaarrekeningcontrole

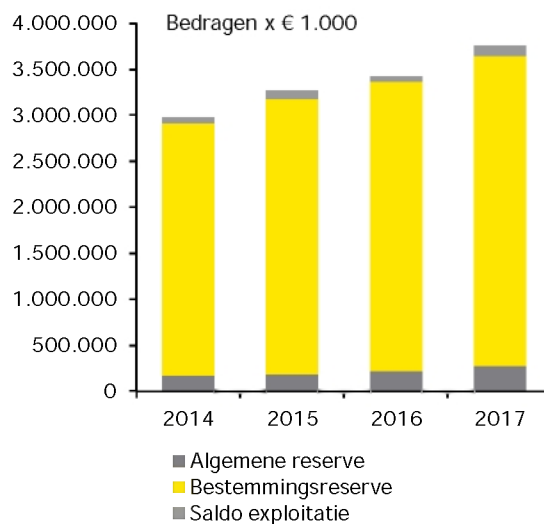
Onze analyse van de financiële positie 2017

Analyse van de financiële positie

Eigen vermogen neemt toe

De provincie Noord-Brabant kent vanwege de verkoop van haar belang in Essent een robuuste financiële positie, waarbij nauwelijks gebruik wordt gemaakt van externe financiering van haar activa. De wettelijk voorgeschreven kengetallen, zoals opgenomen in bijlage 14 van de jaarrekening, onderschrijven deze gezonde financiële positie.

Het eigen vermogen, inclusief het gerealiseerde resultaat, bedraagt per jaareinde 2017 volgens de jaarrekening € 3.765 miljoen en heeft zich vanaf 2014 als volgt ontwikkeld:

Van de totale reserves ter hoogte van € 3.650 miljoen is € 270,7 miljoen opgenomen als algemene reserve. Het saldo van deze reserve is ten opzichte van 2016 gestegen met € 55,0 miljoen, met name vanwege de toevoeging van het positieve jaarrekeningresultaat 2016. Per saldo is gedurende 2017 €223,9 miljoen toegevoegd aan de reserves. Deze dotatie (ten laste van het resultaat) vormt samen met het totaal saldo van baten en lasten (€ 336,0 miljoen) het gerealiseerde resultaat van € 112,1 miljoen. De toename in de bestemmingsreserves heeft met name betrekking op niet bestede decentralisatie-uitkeringen en de additionele toevoeging van gerealiseerde boekwinsten uit verkoop van obligaties aan de dividend- en rentereserve.

Uitkomsten jaarrekeningcontrole

Onze analyse van de financiële positie 2017

Weerstandsvermogen en risicobeheersing

Inleiding

In het jaarverslag is de paragraaf Weerstandsvermogen en risicobeheersing opgenomen, welke informatie bevat over de weerstandscapaciteit, de risico's en het beleid dat hieromtrent gedurende 2017 is gevoerd.

Beschikbare incidentele en structurele weerstandscapaciteit

In de paragraaf Weerstandsvermogen en risicobeheersing in de jaarrekening 2017 wordt ten aanzien van de beschikbare weerstandscapaciteit onderscheid gemaakt in de incidentele en structurele weerstandscapaciteit. De incidentele weerstandscapaciteit bestaat uit de risicoreserve en de reserve ontwikkelbedrijf. De structurele weerstandscapaciteit van de provincie Noord-Brabant bestaat uit de post onvoorzien. De onbenutte belastingcapaciteit van de opcenten motorrijtuigenbelasting wordt in de bepaling van de weerstandscapaciteit buiten beschouwing gelaten.

Minimaal benodigde weerstandscapaciteit € 168,1 miljoen

Voor de berekening van de benodigde weerstandscapaciteit is door de provincie een risico-inventarisatie uitgevoerd. Uit deze risico-inventarisatie komt voort dat de risico's € 168,1 miljoen (2016: € 180,2 miljoen) bedragen. In de paragraaf weerstandsvermogen en risicobeheersing zijn de 8 belangrijkste risico's opgenomen, welke 88% van het totaal van de risico's vertegenwoordigen. De daling van de risico's ten opzichte van voorgaand jaar zien we met name toe op het feit dat de risico's ten aanzien van de woningbouwstimuleringsmaatregelen zijn gedaald. Daarnaast is de af te dekken boekwaarde van de deelnemingen gedaald. Tot slot is de bepaling van de juridische en bedrijfsvoeringsrisico's aangepast ten opzichte van voorgaand jaar, waardoor een hogere reservering wordt getroffen. Op basis van de onderkende risico's en bijbehorende weerstandscapaciteit bedraagt het ratio weerstandsvermogen 1,1 (2016: 1,0). Dit betekent dat de beschikbare (incidentele) weerstandscapaciteit van de provincie Noord-Brabant toereikend is om deze risico's op te kunnen vangen.

Paragraaf weerstandsvermogen en risicobeheersing geeft voldoende inzicht

Wij zijn van mening dat de paragraaf weerstandsvermogen en risicobeheersing een goed inzicht geeft in het beleid van de provincie Noord-Brabant ten aanzien van het weerstandsvermogen, de risico's waar uw provincie mee kan worden geconfronteerd en hoe deze worden beheerst. Tevens wordt inzicht gegeven in de beschikbare middelen (beschikbare weerstandscapaciteit) om de risico's af te dekken, indien de risico's op grond van het beleid ten aanzien van het weerstandsvermogen niet op andere wijze kunnen worden opgevangen. In lijn met voorgaande jaren merken we wel op dat er sprake is van een conservatieve schattingswijze, balansstanden worden in veel gevallen voor 100% afgedekt.

Uitkomsten jaarrekeningcontrole

Onze analyse van de gehanteerde grondslagen

Aanvaardbaarheid van de grondslagen van waardering en resultaatbepaling

Naar onze mening zijn de door de Gedeputeerde Staten gekozen waarderingsgrondslagen aanvaardbaar en consistent toegepast met betrekking tot de significante jaarrekeningposten en bijzondere transacties. Dit geldt tevens voor het tijdstip waarop die transacties hebben plaatsgevonden, de periode waarin zij zijn verantwoord en de desbetreffende toelichtingen in de jaarrekening.

Kwaliteit jaarverslag

Wij hebben vastgesteld dat het jaarverslag overeenkomstig de provinciewet is opgesteld en verenigbaar is met de jaarrekening. Verder hebben wij vastgesteld dat de verplichte paragrafen zijn toegevoegd. Wel merken wij nog steeds op dat het totale document zeer omvangrijk is. We adviseren u in het kader van de reeds ingezette acties binnen het platform Planning & Control en de vernieuwing van de BBV, de inhoud, indeling en omvang van uw jaarrekening te blijven evalueren.

Eerste toepassing of stelselwijziging

Omdat de wijzigingen in het Besluit Begroting en Verantwoording provincies en gemeenten als gevolg van de vernieuwing van het BBV voor 2017 geen gevolgen hebben voor grondslagen voor waardering en resultaatbepaling van de provincie Noord-Brabant, is in de jaarrekening 2017 van de provincie Noord-Brabant geen sprake van de eerste toepassing van nieuwe standaarden. Dit betekent eveneens dat de provincie Noord-Brabant in de jaarrekening 2017 de grondslagen voor waardering en resultaatbepaling consistent met voorgaand jaar zijn toegepast, waardoor geen sprake is van stelselwijzigingen. Wel is vastgesteld dat de wijzigingen ten aanzien van de toelichting op grond van de gewijzigde BBV juist zijn toegepast.

Materiële alternatieve verwerkingswijzen

Gedeputeerde Staten hebben in de jaarrekening 2017 de voorschriften van het Besluit Begroting en Verantwoording provincies en gemeenten (BBV) gevolgd. Dit betekent dat geen materiële alternatieve verwerkingswijzen zijn gehanteerd.

Significante schattingsposten

Voor een nadere toelichting op onze werkzaamheden ten aanzien van de significante schattingsposten in de jaarrekening van de provincie Noord-Brabant, verwijzen wij naar de paragraaf "Aandachtsgebieden en bevindingen in de controle" van dit hoofdstuk.

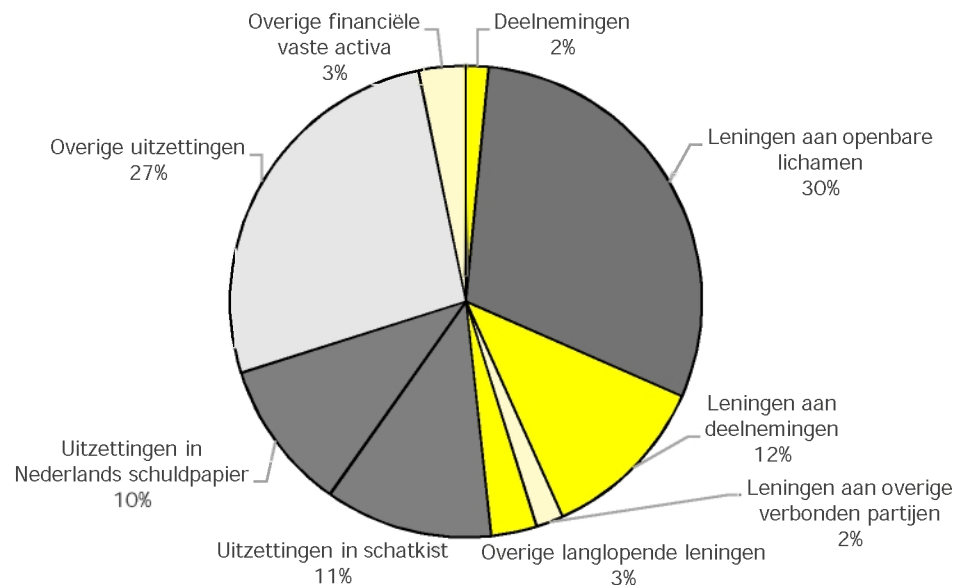
Uitkomsten jaarrekeningcontrole

Aandachtsgebieden en bevindingen in de controle

Waardering financiële vaste activa

Deelnemingen, verstrekte geldleningen en uitzettingen van in totaal € 3,0 miljard worden ultimo 2017 juist gewaardeerd

Ultimo 2017 heeft de provincie Noord-Brabant voor een totaalbedrag van € 2.964 miljoen aan financiële vaste activa. De samenstelling van deze financiële vaste activa is divers en visueel hieronder inzichtelijk gemaakt. Grotendeels betreffen dit activa met een lager risico (grijs tint). In de hierop volgende paragrafen bespreken wij onze bevindingen ten aanzien van de activa met een hoger waarderingsrisico (geeltint), te weten de deelnemingen, de leningen aan deelnemingen, de leningen aan overige verbonden partijen, overige langlopende leningen en overige financiële vaste activa (sloopvergoedingen).

De deelnemingen en de leningen hieraan (leningen aan deelnemingen en overige verbonden partijen) kunnen als volgt worden gespecificeerd:

Bedragen x € 1.000		31 december 2016	31 december 2017
N.V. BOM (inclusief verbonden partijen)	Deelneming	41.774	31.328
	Leningen	79.924	79.744
ORR	Deelneming	9.608	9.608
	Leningen	15.500	15.500
TOM	Deelneming	0	0
	Leningen	43.436	16.814
Nutsbedrijven	Deelneming	24	24
	Leningen	107.899	107.899
Overige deelnemingen	Deelneming	13.287	15.436
	Leningen	208.546	216.957
Totaal nominale waarde		519.998	493.310
Verliesvoorziening		(39.122)	(45.802)
Totaal incl. verliesvoorziening		480.876	447.508

Uitkomsten jaarrekeningcontrole

Aandachtsgebieden en bevindingen in de controle

Waardering kapitaalverstrekkingen aan deelnemingen en verstrekte langlopende leningen aan deze deelnemingen

Brabantse Ontwikkelmaatschappij Holding B.V. (BOM)

De deelnemingswaarde en de waarde van de leningenportefeuille aangaande de BOM kent over 2017 het volgende verloop:

Bedragen x € 1.000	Deelneming	Leningenportefeuille
Balanswaarde 1-1-2017 (incl. voorziening)	41.584	65.006
Verstrekte leningen incl. verbonden partijen BOM	-	6.241
Effect verkoop OLSP Holding incl. (deels voorziene) leningen	-	(2.282)
Ontvangen aflossingen	-	(140)
Agiouitkering BOM	(10.445)	-
Mutatie risicovoorziening	189	(920)
Balanswaarde 31-12-2017 (incl. voorziening)	31.328	67.905

In 2017 is er een aantal (toekomstige) werklocaties, waaronder Hightec Automotive Campus overgedragen van de BOM naar de provincie. Om de toekomstige financiering te borgen is het beschikbare budget bij de BOM en de reeds gedane investeringen in de vorm van een kapitaaluitkering (€ 10,4 miljoen) aan de provincie overgegaan. Dit leidt tot een daling van de balanswaarde van de BOM.

Oss Life Science Park (OLSP Holding en OLSP Vastgoed)

Zoals Provinciale Staten eind 2016 hebben besloten heeft de provincie in 2017 de aandelen OLSP Holding B.V. van de BOM overgenomen tegen € 1. Hierdoor komt zowel OLSP Holding (Pivot Park) als het vastgoed (71%) rechtstreeks onder de verantwoordelijkheid van de provincie. De eventuele verliezen komen hiermee ook rechtstreeks ten laste van de provincie.

Bedragen x € 1.000	Deelneming	Leningenportefeuille
Balanswaarde 1-1-2017 (incl. voorziening)	-	9.182
Nieuwe leningen	-	2.500
Ontvangen aflossingen	-	(400)
Mutatie risicovoorziening	604	(1.260)
Balanswaarde 31-12-2017 (incl. voorziening)	604	10.022

Op basis van de jaarrekening 2017 heeft de provincie de waardering van haar deelnemingen geëvalueerd, daarbij is een deel van de getroffen verliesvoorziening op OLSP Vastgoed vrijgevallen. Ten aanzien van de leningen heeft de provincie voor de lening aan OLSP Vastgoed (€ 6,9 miljoen) een recht van eerste hypotheek op het vastgoed, hierdoor is het risico beperkt. De leningen aan OLSP Holding zijn achtergesteld, vanwege de verhangen van de BOM naar de provincie van deze deelneming heeft de provincie de verliezen in de deelneming door moeten vertalen in de waardering van de lening. Daarmee is de risicovoorziening gestegen.

Wij merken op dat er op dit moment de toekomst van het Oss Life Science Park wordt onderzocht. Keuzes die Provinciale Staten hier voor maken, hebben hun weerslag op de waardering van de leningen en de deelneming.

Uitkomsten jaarrekeningcontrole

Aandachtsgebieden en bevindingen in de controle

Waardering kapitaalverstrekkingen aan deelnemingen en verstrekte langlopende leningen aan deze deelnemingen

Tuinbouwontwikkelmaatschappij B.V. (TOM)

De TOM CV/BV houdt zich bezig met het ontwikkelen van glastuinbouw-gebieden. We constateren dat in 2017 de vraag en realisatie van verkoop van glastuinbouw aantrekt, dit heeft ook haar effect op de TOM. De verwachting is dan ook dat na verkoop van alle gronden, de deelneming in 2020 geliquideerd kan worden. De deelneming heeft derhalve haar jaarrekening met ingang van 2017 opgesteld op basis van liquidatiegrondslagen.

De in de balans opgenomen leningenportefeuille aan TOM bedraagt (inclusief opgelopen rente) € 16,8 miljoen (2016: € 43,4 miljoen). Hiervan is € 14,0 miljoen achtergesteld. Vanwege de vermogenspositie van de TOM, de TOM kent een negatief vermogen, is voor de mogelijke oninbaarheid van deze lening een voorziening getroffen ter hoogte van € 3,3 miljoen (2016: € 2,5 miljoen). De ophoging van de voorziening volgt uit het feit dat een extra verlies is genomen vanwege de stelselwijziging naar liquidatiegrondslag.

De resterende lening ter hoogte van € 1,6 miljoen (2016: € 28,9 miljoen) betreft een hypothecaire lening, waarbij de activa van de TOM als onderpand zijn verkregen. Vanwege deze zekerheden en de totale vermogenspositie van de TOM, zoals eerder beschreven, is de provincie van mening dat geen voorziening voor eventuele oninbaarheidsrisico's behoeft te worden getroffen. De daling ten opzichte van 2016 vloeit voort uit de realisatie van grondverkoop bij de TOM.

Ontwikkelingsmaatschappij Ruimte voor Ruimte (ORR)

De ruimte voor ruimte kavels worden in een tweetal entiteiten (CV I en CV II) geëxploiteerd. De financiële positie van CV I is robuust en de entiteit heeft in 2017 een vermogensuitkering gedaan ter hoogte van € 4 miljoen. Deze vermogensuitkering is doorgestort in het vermogen van de CV II om hier te komen tot een gedeeltelijke aanzuivering van het negatieve eigen vermogen. De kapitaalstorting is, vanwege het negatieve eigen vermogen, gelijk voorzien. De provincie is voornemens om in 2018 een pakket van maatregelen te treffen om de terugverdien capaciteit ten aanzien van de sloopvergoedingen voor de langere termijn te waarborgen.

De in de balans opgenomen leningenportefeuille aan CV II bedraagt € 15,5 miljoen (2016: idem), dit betreft een achtergestelde lening. Deze achtergestelde lening is vanwege het negatieve eigen vermogen van CV II grotendeels voorzien vanwege oninbaarheid (€ 14,5 miljoen, 2016: € 15,5 miljoen). Daarnaast heeft de provincie Noord-Brabant een garantie afgegeven op de bankfinanciering van € 50 miljoen. Eind 2017 heeft de CV II hiervan € 16,4 miljoen (2016: € 31,0 miljoen) opgenomen, daarbij zijn de activa van zowel CV II als CV I als onderpand verkregen. Vanwege deze zekerheden is de provincie van mening dat geen voorziening voor eventuele oninbaarheidsrisico's behoeft te worden getroffen. Wij kunnen met dit standpunt instemmen.

Uitkomsten jaarrekeningcontrole

Aandachtsgebieden en bevindingen in de controle

Waardering kapitaalverstrekkingen aan deelnemingen en verstrekte langlopende leningen aan deze deelnemingen

Controlebevindingen

Gedurende de controle hebben we een aantal bevindingen ten aanzien van de waardering van uw deelnemingen en de waardering van de daaraan verstrekte leningen geconstateerd. Onderstaand geven we u een overzicht van deze bevindingen.

Waardering deelneming BOM

De transactie aangaande de overdracht van de werkallocaties was in de concept jaarrekening verwerkt inclusief de reeds door de BOM genomen verliezen. Hierdoor constateerden we samen met de organisatie dat de deelnemingswaarde van de BOM € 2,2 miljoen te laag was gepresenteerd.

Waardering revolverende lening Life Science & Health Fund

We constateerden dat de provincie de lening aan de BOM € 0,7 miljoen te laag had gepresenteerd. Het positieve resultaat van het Life Science & Health Fund (€ 0,7 miljoen), diende volgens de allonge op de lening bijgeboekt te worden.

Waardering achtergestelde lening OLSP Holding

We constateerden op basis van onze controle op de door de provincie uitgevoerde waarderingsanalyse dat de voorziening voor mogelijke oninbaarheid ten aanzien van de achtergestelde leningen aan OLSP Holding € 1,2 miljoen te hoog was opgenomen.

Waardering achtergestelde lening TOM

We constateerden op basis van onze controle op de door de provincie uitgevoerde waarderingsanalyse dat de voorziening voor mogelijke oninbaarheid ten aanzien van de achtergestelde leningen aan TOM CV € 1,4 miljoen te hoog was opgenomen.

Alle voorgaande correcties zijn gecorrigeerd door Gedeputeerde Staten en juist opgenomen in de definitieve jaarrekening. We hebben de juistheid van de doorgevoerde correcties vastgesteld.

Waardering Monumentenfonds

Uit uw interne analyse bleek dat de in het verleden getroffen voorziening ter hoogte van € 2,4 miljoen vrij kon vallen. We constateerden dat deze correctie abusievelijk niet was meegenomen in de nagekomen boekingen en niet was verwerkt. Dit is hersteld in de definitieve jaarrekening.

Aan de hand van de jaarcijfers, de bij de provincie aanwezige scenario-analyses en overleg met de accountant van de BOM, OLSP, ORR en TOM, hebben wij de juistheid van de waardering van deze activa vastgesteld.

Uitkomsten jaarrekeningcontrole

Aandachtsgebieden en bevindingen in de controle

Waardering overige financiële activa

Overige langlopende leningen

De boekwaarde van de overige langlopende leningen ter hoogte van € 97,8 miljoen (2016: € 65,3 miljoen) nemen ten opzichte van voorgaand jaar met ruim € 32,5 miljoen toe. Deze toename is het saldo van nieuw verstrekte leningen (€ 46,7 miljoen, waarvan € 41,5 miljoen betrekking heeft op de Beekse Bergen) en reguliere aflossingen (€ 12,7 miljoen) en een kwijtschelding van MKB-leningen van € 1,4 miljoen. De hierbij horende risicovoorziening neemt af naar € 5,0 miljoen (2016: € 8,6 miljoen). Deze positieve bijstelling is het gevolg van de omzetting van lening Monumentenfonds in aandelenkapitaal (waarbij de getroffen voorziening is meegegaan) en de genoemde kwijtschelding.

Ten aanzien van de leningen openbare lichamen is een voorziening ter hoogte van € 3,0 miljoen getroffen. Deze voorziening ziet enerzijds toe op het project Hightec Automotive Campus, waar een lening van € 2,5 miljoen aan de gemeente Helmond is verstrekt. Daarnaast is een voorziening van € 0,5 miljoen getroffen op de lening aan de gemeente Geertruidenberg inzake de aankoop van de jachthaven.

Wij constateren dat de risicoanalyse ten aanzien van de waardering aan kwaliteit heeft gewonnen. Echter het risicobeheer aangaande deze leningen kan nog structureler worden ingebed in uw beheerssysteem. Tevens vragen we uw aandacht voor de transparantie rondom het financiële risico van deze verstrekkingen. Wij kunnen ons voorstellen dat Provinciale Staten integraal worden geïnformeerd over de kredietwaardigheid en ontvangen zekerheden aangaande deze leningen.

Sloopvergoedingen

De voorgefinancierde kosten in het kader van de sanering van de intensieve veehouderij, de glastuinbouw, de voormalig militaire terreinen en de sloop van overbodige bebouwing dienen te worden terugverdiend door de uitgifte van Ruimte voor Ruimte kavels. Tot op heden is reeds € 118 miljoen terugverdiend waardoor nog een bedrag resteert van € 96,3 miljoen (2016: € 99,4 miljoen), welke in de jaarrekening is opgenomen als financieel vast actief.

De bestaande business case is naar aanleiding van de ingezette initiatieven herijkt en teneinde dit bedrag volledig terug te verdienen dienen op basis van de huidige prijzen circa 1.359 kavels uitgegeven te worden. De verkopen vinden via de deelneming ORR plaats. De 119 verkochte kavels in 2017 liggen in lijn met het budget en laat een aantrekkende beweging van de verkopen zien ten opzichte van voorgaande. Wij hebben geen indicaties om aan te nemen dat de in dit rapport opgenomen inschattingen niet realistisch zouden zijn. Dit wordt ook bevestigd door de STEC-groep die in opdracht van de ORR is uitgevoerd. Tevens heeft de provincie nog de ruimte om meer bouwtitels uit te geven, dan waar in de huidige calculaties van wordt uitgegaan.

Wij kunnen instemmen met de inschatting van de provincie dat de waardering van de verstrekte sloopvergoedingen gerechtvaardigd is, aangezien in voldoende mate onderbouwd is dat de marktpotentie daadwerkelijk bestaat. De onzekerheden ten aanzien van de terugverdiencapaciteit in een scenario tot 2031 zijn meegenomen in de berekening van het weerstandsvermogen.

Uitkomsten jaarrekeningcontrole

Aandachtsgebieden en bevindingen in de controle

Waardering voorraden

Vorraden

In het kader van de controle van de jaarrekening van de provincie Noord-Brabant hebben wij de (waardering van de) voorraden gecontroleerd. De post voorraad van de provincie Noord-Brabant is als volgt opgebouwd.

Bedragen x € 1.000	31-12-2016	31-12-2017
Grond en hulpstoffen	89.116	64.225
Onderhanden werk, bouwgronden in exploitatie	74.393	74.864
Overige onderhanden werk	884	1.991
Gereed product en handelsgoederen	16.005	14.913
Voorziening onderhanden werk/gereed product	(5.260)	(5.930)
Totaal	175.138	150.063

De daling grond- en hulpstoffen ziet enerzijds toe op de verkopen 2017, anderzijds heeft een waardeaanpassing plaatsgevonden ter hoogte van € 6,4 miljoen, deze lichten we op de volgende pagina toe. De overige balanscategorieën kennen slechts een beperkte mutatie.

Onderhanden werk

Binnen het ontwikkelbedrijf van de provincie worden diverse gronden en objecten verworven voor provinciale projecten. De post onderhanden werk kan op hoofdlijnen als volgt uitgesplitst worden.

Bedragen x € 1.000	1 januari 2017	31 december 2017
Logistiek Park Moerdijk	29.022	29.362
KVL-terrein	16.321	17.227
RvR-projecten	18.603	18.131
Overige projecten	10.447	10.144
Boekwaarde 31 december 2017	74.393	74.864
(verliesvoorziening)	(5.084)	(5.930)
Balanswaarde 31 december 2017	69.309	68.934

Een groot deel van de boekwaarde heeft betrekking op het Logistiek Park Moerdijk. Dit project zou in voorgaande jaren al overgedragen worden aan het Havenschap Moerdijk om in exploitatie genomen te worden. Echter vanwege de bezwaren op het bestemmingsplan is de start vertraagd. In de risicoreserve is rekening gehouden met het risico op het niet doorgaan van het plan. De Ruimte voor Ruimte projecten worden naar verwachting in de toekomst in de ORR tegen boekwaarde ingebracht. De voorziening op het project Mariadal (opgenomen onder overige projecten) is met € 1,0 miljoen negatief bijgesteld, omdat de verwachte verkoopprijs lager licht dan de inschatting vorig jaar.

Uitkomsten jaarrekeningcontrole

Aandachtsgebieden en bevindingen in de controle

Overige controlebevindingen	
Vervolg onderhanden werk KVL	Correctie waardering natuurgronden
Eind 2016 was op het complex KVL een voorziening voor het te verwachten negatieve projectresultaat ter hoogte van € 3,8 miljoen opgenomen. Deze waardering vond plaats op basis van het uitgangspunt dat de provincie zelfstandig de exploitatie zou uitvoeren. Gedurende 2017 is een traject gestart om een groot deel van de gebouwen, en daarmee de toekomstige exploitatie en ontwikkeling, te verkopen. Dit traject wordt namens de provincie door een externe partij begeleid, waarbij inmiddels het verkooptraject zich in een afrondende fase bevindt. De biedingen zijn ontvangen en zeer recent is besloten om tot voorlopige gunning over te gaan. Indien de voorgenomen verkoop volgens de huidige condities doorgang vindt, bestaat de verwachting dat de risicovoorziening kan vrijvallen. Gedeputeerde Staten heeft echter - gezien de nog aanwezige onzekerheden/risico's gepaard gaande met het verkooptraject - besloten om de in de jaarrekening 2017 verantwoorde risicovoorziening van € 3,8 miljoen nog niet te laten vrijvallen. U bent eind maart over de voorgenomen gunning en de hiermee gepaard gaande mogelijke financiële effecten geïnformeerd. Wij kunnen met dit voorzichtige standpunt van Gedeputeerde Staten instemmen.	Ten aanzien van de waardering van de natuurgronden heeft de provincie de gehanteerde waardering nader geanalyseerd. Zo is in 2017 door de provincie de actie "Basis op Orde" uitgevoerd. Daarbij is goed inzicht ontstaan in de ligging van de voorraad gronden en de huidige bestemming (natuur of landbouw). Daarnaast is daar waar mogelijk de historische kostprijs van de percelen bepaald. De boekwaarde van een deel van de gronden blijkt als gevolg van de transformatie naar natuur en het betere inzicht in de boekwaarde, hoger dan de verwachte opbrengst. De gronden, welke de bestemming natuur hebben of afgelopen jaren de bestemming natuur hebben gekregen worden gewaardeerd tegen € 1 per m² (zijnde natuurwaarde). De overige gronden met bestemming landbouw worden gewaardeerd tegen € 5,50 per m². Op basis van de uitgevoerde analyse is gebleken dat de afgelopen jaren de verhouding natuur en landbouwbestemming is toegenomen. Op basis van de analyse zijn de gronden met € 6,4 miljoen afgewaardeerd, hiervan heeft € 3,4 miljoen betrekking op voorgaande jaren. We kunnen instemmen met de correctie zoals door Gedeputeerde Staten is doorgevoerd en achten de huidige gedetailleerde waardering nauwkeuriger. We adviseren u deze berekening periodiek te actualiseren.

Uitkomsten jaarrekeningcontrole

Aandachtsgebieden en bevindingen in de controle

Overige controlebevindingen	
Correctie revolverende subsidies	Stimulus
In 2009 is aan de gemeente Tilburg € 3.432.000 aan subsidie verstrekt in het kader van Samen Investeren. Bij de subsidieverstreking is een afspraak gemaakt dat de revolverendheid van de toegekende subsidie zou worden onderzocht, maar is het volledige bedrag als last verantwoord. In 2012 toen de subsidie werd overgezet naar een leningsovereenkomst is verzuimd om dit administratief ook te corrigeren. Nu de gemeente Tilburg in overleg is getreden aangaande de aflossingstermijnen is deze omissie hersteld. We hebben vastgesteld door het uitvoeren van aanvullende controlewerkzaamheden dat dit een isoleerbare bevinding is.	We constateren dat de provincie slechts in maal per jaar in het kader van het opstellen van de jaarrekening de balansstanden met de uitvoeringsorganisatie Stimulus afstemt. We adviseren Gedeputeerde Staten om dit, zeker in het kader van het tussentijds afsluiten, qua frequentie te verhogen. We constateren gedurende onze controle met uw organisatie dat de aansluiting met de uitvoeringsorganisatie Stimulus leidde tot verschillen. Deze verschillen leidde tot een voordelige consolidatiecorrectie ter hoogte van € 2.754.000. We hebben vastgesteld dat de definitieve jaarrekening op dit punt juist is aangepast.

Uitkomsten jaarrekeningcontrole

Aandachtsgebieden en bevindingen in de controle

Naleving Europese aanbestedingsregels en provinciale inkoop- en aanbestedingsbeleid

Totaalbedrag onrechtmatige inkopen over 2017 bedraagt € 2.926.000

Zoals reeds gerapporteerd in onze boardletter constateert Gedeputeerde Staten vanuit de verbijzonderde interne controle dat niet in alle gevallen het (Europese) aanbestedingsbeleid is nageleefd. Per jaareinde zijn deze werkzaamheden afgerond en hebben wij de bevindingen vanuit de verbijzonderde interne controle in samenspraak met onze interne deskundigen op het vlak van de (Europese) aanbestedingswetgeving, zorgvuldig beoordeeld.

Hieruit komen de volgende bevindingen:

- ▶ Uit de intern uitgevoerde steekproef blijkt dat van de totale inkopen ten aanzien van goederen en diensten voor een bedrag van € 2.926.000 (op een totale inkoopmassa ter hoogte van € 440 miljoen) niet rechtmatig volgens de Europese aanbestedingsrichtlijnen is aanbesteed. Van de geconstateerde fouten vloeit € 1.956.000 voort uit contracten afgesloten in voorgaande jaren.
- ▶ Ten aanzien van de totale inkopen met betrekking tot werken zijn in 2017 geen onrechtmatigheden geconstateerd.
- ▶ Tevens blijkt dat nog niet voor alle inkopen, waar afwijkende inkoopstrategie is gevolgd, een motivatie ten aanzien van deze afwijking aanwezig is. Op basis van de per 1 april 2013 ingevoerde aanbestedingswet dient deze motivatie er wel te zijn. Deze motivatie is achteraf verstrekt, maar dient formeel vooraf vastgelegd te worden.

Wij adviseren het college van Gedeputeerde Staten maatregelen te treffen om de rechtmatigheid van inkopen en aanbestedingen preventief te waarborgen.

Subsidies

In lijn met voorgaande jaren constateert Gedeputeerde Staten vanuit de verbijzonderde interne controle dat naast de inkooprechtmatigheid ook diverse subsidieverstrekingen niet via het subsidieproces hebben gelopen, maar door middel van een inkooptraject zijn betaald.

Per jaareinde hebben wij de bevindingen vanuit de verbijzonderde interne controle zorgvuldig beoordeeld. We constateren dat de afwijkingen onder onze rapporteringstolerantie liggen.

Uitkomsten jaarrekeningcontrole

Aandachtsgebieden en bevindingen in de controle

Wet Normering Topinkomens (WNT)	SiSa
Toelichting op de WNT in de jaarrekening voldoet aan de daaraan te stellen eisen	Geen bevindingen geconstateerd ten aanzien van de SiSa-bijlage
Per 1 januari 2013 is de Wet normering bezoldiging topfunctionarissen publieke en semipublieke sector (WNT) ingevoerd. Op basis van deze wet is de bezoldiging van topfunctionarissen in de publieke en semipublieke sector in dienstverband en bij ontslag wettelijk gemaximeerd. Voor de bezoldiging van topfunctionarissen geldt naast de maximering een publicatieverplichting in de jaarrekening. Dit geldt eveneens voor bezoldiging van niet-topfunctionarissen, indien zij de maximale bedragen van topfunctionarissen overschrijden. In het kader van de jaarrekening 2017 heeft u een analyse uitgevoerd van de topfunctionarissen binnen uw organisatie. Tevens heeft u vastgesteld of er functionarissen zijn die een hogere bezoldiging dan de gestelde maxima kennen. Deze informatie heeft u opgenomen in de toelichting op de jaarrekening. Wij hebben de juistheid en volledigheid van deze toelichting gecontroleerd en hebben vastgesteld dat de toelichting, na doorvoering van de correcties, voldoet aan de daaraan te stellen eisen. Deze materiële correcties zijn met name gelegen in de juistheid van de presentatie van de looncomponenten en de presentatie van de omvang van de verstrekte ontslagvergoeding. We hebben geen bevindingen ten aanzien van de daadwerkelijke verloning. Wij adviseren u voor komend jaar wederom tijdig expertise in te schakelen om te borgen dat de WNT-bijlage juist tot stand komt.	Wij hebben de in de SiSa-bijlage van de jaarrekening genoemde specifieke uitkeringen gecontroleerd met inachtneming van de Nota verwachtingen accountantscontrole 2017. De hierbij geconstateerde fouten en onzekerheden dienen op grond van het Bado in het verslag van bevindingen te worden opgenomen indien de navolgende rapporteringstolerantie per specifieke uitkering wordt overschreden: ▶ € 12.500 indien de omvangbasis kleiner dan of gelijk aan € 125.000 is; ▶ 10% indien de omvangbasis groter dan € 125.000 en kleiner dan of gelijk aan € 1.000.000 is; ▶ € 125.000 indien de omvangbasis groter dan € 1.000.000 is. Op grond van ons onderzoek hebben wij bij de specifieke uitkeringen geen fouten en/of onzekerheden geconstateerd die de voor SiSa geldende rapporteringstolerantie overschrijden. De SiSa-bijlage dient door uw provincie samen met een aantal andere verplicht voorgeschreven verantwoordingsstukken voor 15 juli a.s. elektronisch bij het CBS te worden aangeleverd. Door middel van een voorgeschreven tabel dienen wij te rapporteren over onze bevindingen ten aanzien van de in de jaarrekening opgenomen SiSa-bijlage. In bijlage "SiSa-bijlage" bij dit rapport zijn deze bevindingen in de voorgeschreven tabel opgenomen. U kunt deze tabel hanteren ten behoeve van verzending naar het CBS.

Kwaliteit beheersorganisatie

Overwegingen met betrekking tot fraude en het risico op management override

Fraude en de naleving van wet- en regelgeving

De primaire verantwoordelijkheid voor het voorkomen en ontdekken van fraude berust zowel bij de Provinciale Staten als bij het college van Gedeputeerde Staten. Het is van belang dat het college, onder toezicht van Provinciale Staten, sterk de nadruk legt op het voorkomen van fraude, waardoor de gelegenheden tot het plegen van fraude kunnen afnemen, alsmede op het ontmoedigen daarvan, waardoor personen ervan kunnen worden weerhouden om fraude te plegen omwille van de waarschijnlijkheid dat die wordt ontdekt en bestraft.

In onze controle hebben wij aanvulling op onze werkzaamheden rondom de beheersomgeving, de procesrisico's en de specifieke aandachtgebieden vanuit wet- en regelgeving, ook aandacht besteed aan de volgende specifieke managementfrauderisico.

Gesignaleerde risico's	Interne beheersmaatregelen	Systeem- en gegevensgerichte werkzaamheden en bijbehorende bevindingen
Doorbreking van de beheersmaatregelen door het management bij de totstandkoming van de significante schattingsposten in de jaarrekening van de provincie Noord-Brabant	Interne review van de uitgangspunten en aannames van schattingsposten in de jaarrekening door de afdeling Auditing & Procesmanagement.	Detailcontrole van de aannames en uitgangspunten ten aanzien van de significante schattingsposten in de jaarrekening van de provincie Noord-Brabant.

Naleving wet- en regelgeving en overige

Wij informeren Provinciale Staten over illegale handelingen waarbij het hoger kader is betrokken en over fraude en illegale handelingen (of deze nu door het hoger kader of door andere werknemers zijn veroorzaakt) die een onjuistheid van materieel belang in de jaarrekening tot gevolg hebben. Gedurende de controle zijn geen significante punten gesignaleerd ten aanzien van feitelijke of vermoedelijke niet-nakoming van wet- en regelgeving of statuten, voor zover deze van belang worden geacht voor de mate waarin Provinciale Staten in staat is haar taken te vervullen.

Kwaliteit beheersorganisatie

Overwegingen met betrekking tot corruptie- en omkopingsrisico's

Corruptie- en omkopingsrisico's

Uw provincie maakt onderdeel uit van de overheidssector waarin corruptie vaker dan bij andere sectoren voorkomt. Dit komt onder andere omdat veel transacties met een relatief grote omvang plaatsvinden, de transparantie over marktprijzen niet in alle gevallen voldoende is om te beoordelen en frequent zaken gedaan wordt met andere corruptiegevoelige sectoren (vastgoed, constructie, infrastructuur etc.). Hierdoor hebben wij dit als aandachtspunt in onze controle meegenomen. Corruptie is een wereldwijd probleem waar het ook uw verantwoordelijkheid is om corruptie binnen uw provincie te voorkomen. Onze beroepsregels zijn in de praktijkhandreiking Corruptie, een relevant onderwerp in het kader van (controle)werkzaamheden van de accountant verder aangescherpt, hetgeen tot aanvullende werkzaamheden heeft geleid. De provincie Noord-Brabant beschikt sinds 2017 over een uitgebreid werkplan aangaande integriteitsonderzoeken op de diverse significante processen binnen de provincie. Deze onderzoeken worden door de afdeling Auditing & Procesmanagement uitgevoerd. Ten opzichte van vergelijkbare organisaties loopt de provincie Noord-Brabant hiermee voorop. We adviseren u dit instrument verder door te ontwikkelen.

Wij hebben de volgende werkzaamheden verricht om eventuele effecten van dit risico ten behoeve van onze controle van de jaarrekening te mitigeren:

- ▶ Detailcontrole op de inkopen en aanbestedingen om vast te stellen dat alle inkopen conform de geldende Europese aanbestedingsregels en het provinciale inkoop- en aanbestedingsbeleid zijn aanbesteed.
- ▶ Middels een steekproef vaststellen of voor alle inkopen welke in rekening zijn gebracht aan de provincie ook een prestatie is geleverd door de tegenpartij.
- ▶ Middels een steekproef vaststellen of aan alle grondaankopen en -verkoop door de provincie een taxatie door een onafhankelijk taxateur ten grondslag ligt.
- ▶ Middels een steekproef vaststellen of alle verstrekte subsidies in overeenstemming met de geldende interne wet- en regelgeving zijn verstrekt.

Uit de bovenstaande werkzaamheden zijn geen bevindingen voortgekomen.

Kwaliteit beheersorganisatie

Bevindingen interne beheersing

Algemeen

Bij de planning en uitvoering van de controle van de jaarrekening 2017 van uw provincie hebben wij de interne beheersmaatregelen, welke onderdeel uitmaken van de administratieve organisatie van uw provincie, in onze overwegingen betrokken. Wij hebben de opzet, het bestaan en de werking van interne beheersmaatregelen onderzocht, voor zover wij dit in het kader van de jaarrekening noodzakelijk achten en niet met het doel om een oordeel over de effectiviteit van de interne beheersing te geven. Wij hebben geen onderzoek naar de effectiviteit van de interne beheersing verricht, anders dan dat relevant is voor onze jaarrekeningcontrole.

Bevindingen interne beheersing

In onze boardletter 2017, uitgebracht aan de Provinciale Staten op 26 oktober 2017, hebben wij onze bevindingen en aanbevelingen van onze tussentijdse controle 2017 opgenomen. Over het algemeen constateren wij dat de provincie Noord-Brabant onze aanbevelingen en bevindingen voortvarend oppakt. Wij zullen u in onze managementletter 2018 informeren over de opvolging van onze bevindingen en aanbevelingen naar aanleiding van onze tussentijdse controle 2017.

Automatisering

In onze boardletter 2017 d.d. 26 oktober 2017 hebben wij u geïnformeerd over onze bevindingen ten aanzien van IT governance, informatiebeveiliging en de uitkomsten van onze IT-auditwerkzaamheden.

Onze controle was niet primair gericht op het doen van een uitspraak omtrent de continuïteit en betrouwbaarheid van (delen van) de geautomatiseerde gegevensverwerking en wij hebben daartoe ook geen opdracht van het management ontvangen. De jaarrekeningcontrole heeft geen tekortkomingen in de continuïteit en betrouwbaarheid van de geautomatiseerde gegevensverwerking aan het licht gebracht.

Onze bevindingen in het kader van rechtmatigheid

Wij zijn nagegaan of de financiële beheershandelingen tot stand zijn gekomen binnen de grenzen van de door Provinciale Staten geautoriseerde begroting. Wij constateren de volgende overschrijdingen op lastenniveau ten opzichte van de gewijzigde begroting.

Lastenoverschrijding programma (X € 1.000)	Begrotingsafwijking	Onrechtmatig, telt niet mee in het oordeel	Onrechtmatig, telt mee in het oordeel
Product 03.04 Groen Ontwikkelfonds Brabant totaal € 18.827 (47,9%)	Kostenoverschrijdingen die passen binnen het bestaand beleid, maar niet tijdig konden worden gesignaleerd. Daarnaast is sprake van kostenoverschrijdingen die geheel of grotendeels worden gecompenseerd door direct gerelateerde inkomsten, bijvoorbeeld via subsidies.	V	
Product 04.01 Algemeen economisch beleid totaal € 18.289 (48,1%)	Kostenoverschrijdingen die passen binnen het bestaand beleid, maar niet tijdig konden worden gesignaleerd. Daarnaast is sprake van kostenoverschrijdingen die geheel of grotendeels worden gecompenseerd door direct gerelateerde inkomsten, bijvoorbeeld via subsidies.	V	

In de toelichting op het overzicht van baten en lasten is door het college een analyse van de overschrijdingen opgenomen. Tevens is in bijlage 10 de begrotingsrechtmatigheid door het college toegelicht. De overschrijdingen zijn toereikend toegelicht en passen binnen het bestaande beleid of worden gecompenseerd door hogere baten binnen het programma. Het college stelt uw Staten voor genoemde overschrijdingen te autoriseren in het kader van de vaststelling van de jaarrekening 2017. Vooruitlopend hierop zijn wij hiervan reeds uitgegaan bij het vormen van ons oordeel over de (begrotings)rechtmatigheid.

Kredieten

Wij zijn nagegaan of de investeringen tot stand zijn gekomen binnen de grenzen van de door Provinciale Staten geautoriseerde kredieten. Wij hebben geen overschrijdingen op investeringsniveau ten opzichte van de gevoteerde kredieten geconstateerd.

Mutaties reserves

De mutaties in de reserves conform het overzicht van baten en lasten kunnen als volgt worden gespecificeerd:

Bedragen (€ 1.000)	Begroting na wijziging	Rekening 2017	Afwijking
Dotaties	663.516	669.976	(6.460)
Onttrekkingen	481.270	443.616	(37.654)
Per saldo	(182.246)	(226.360)	(44.114)

Voor een nadere toelichting op de stortingen en onttrekkingen aan de reserves verwijzen wij naar de toelichting op het overzicht van baten en lasten in de jaarrekening 2017. Wij hebben vastgesteld dat de stortingen en onttrekkingen aan de reserves rechtmatig hebben plaatsgevonden. De overschrijding van de dotaties ten opzichte van de begroting is toe te wijzen aan een hogere vrijval van risicovoorzieningen dan begroot, deze vrijval komt ten goede aan de reserve van waaruit ooit de voorziening is gevoed. De afwijking ten opzichte van de onttrekkingen is met name gelegen door het feit dat uitgaven vertragen ten opzichte van begroting, de daarmee samenhangende onttrekking uit de reserve vertraagd hiermee ook.

Bevindingen ten aanzien van het voorwaardencriterium

Voor onze bevindingen ten aanzien van het voorwaardencriterium (waaronder de rechtmatigheid van de inkopen en aanbestedingen) verwijzen wij naar de paragraaf Aandachtsgebieden en bevindingen in de controle van het hoofdstuk Uitkomsten jaarrekeningcontrole.

Misbruik en oneigenlijk gebruik

In de externe en interne regelgeving zijn diverse bepalingen opgenomen die erop zijn gericht om misbruik en oneigenlijk gebruik te voorkomen. Uw provincie heeft de toets op het misbruik en oneigenlijk gebruik neergelegd in interne controleplannen. De uitkomst van deze toets heeft niet geleid tot bevindingen die invloed hebben op de rechtmatigheid van baten en lasten en balansmutaties.

Niet-financiële beheershandelingen vallen buiten de scope van rechtmatigheidscontrole

Handelingen en beslissingen van niet-financiële aard vallen buiten de scope van de rechtmatigheidscontrole door de accountant. De accountant toetst deze handelingen en beslissingen niet inhoudelijk door gegevensgericht onderzoek. Volstaan wordt in dit kader met het beoordelen van het interne systeem van risicoafwegingen. Binnen dit systeem moeten voorwaarden zijn geschapen om risico's goed te kunnen beoordelen en in de tijd te kunnen volgen.

Wij hebben ons een beeld gevormd over de wijze van totstandkoming van de inventarisatie van de risico's en de getrouwe weergave van de hieruit mogelijk voortvloeiende financiële gevolgen in de paragraaf Weerstandvermogen en risicobeheersing van het jaarverslag. Daarnaast hebben wij gericht geïnformeerd naar de lopende procedures waarbij de provincie Noord-Brabant betrokken is, teneinde indicaties te verkrijgen over de eventuele risico's op dit vlak. Op grond hiervan beschikken wij niet over aanwijzingen die een nader onderzoek naar de (financiële) gevolgen noodzakelijk maakt.

Bijlagen

Controleaanpak	30
Jaarverslag	36
Onafhankelijkheid	37
Verklaring van verantwoordelijkheden	40
Controleverschillen	42
SiSa-bijlage	44

Bijlage – Controleaanpak

Controleaanpak en -uitvoering

Controleaanpak en -uitvoering

Wij voeren onze controle uit met een mix van systeem- en gegevensgerichte werkzaamheden en een mix van vaste teamleden en ingeschakelde experts. Daarnaast beschikken wij als organisatie over verschillende kwaliteitsborgingsmaatregelen. Dit geheel tezamen leidt tot een kwalitatief goede controle. In dit verslag is voor elk bijzonder aandachtsgebied in onze controle terug te lezen wat de kernpunten in onze controle zijn geweest die hebben bijgedragen aan de kwaliteit in onze controle. Daarnaast gaan wij in de volgende paragrafen van deze bijlage nog nader in op de samenwerking met onze specialisten, andere accountants en de ingeschakelde experts.

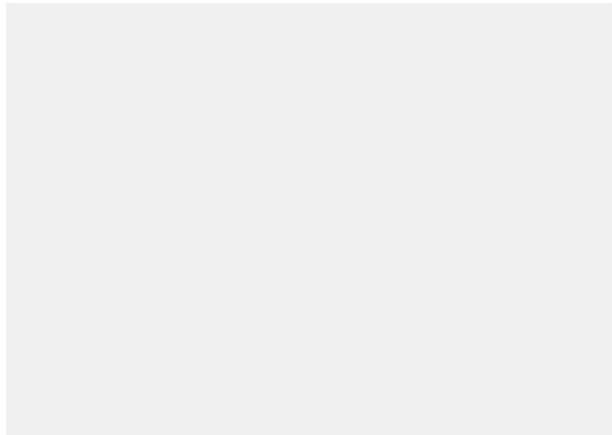
Onze controleaanpak is onder andere gericht op het in kaart brengen van de voor de jaarrekening van belang zijnde risico's. Op basis van onze gesprekken met het management en het platform Planning & Control over de belangrijke financiële en operationele ontwikkelingen is een aantal punten met een verhoogd risico voor de jaarrekening 2017 onderkend:

- ▶ financiële positie en kwaliteit resultaat;
- ▶ schattingen en toelichtingen in de jaarrekening, waaronder de waardering van de kapitaalverstrekkingen aan deelnemingen, waardering van de verstrekte langlopende leningen, grondexploitaties en de juistheid en volledigheid van de opgenomen voorzieningen;
- ▶ naleving van de geldende wet- en regelgeving omtrent inkopen en aanbesteden (rechtmatigheid van de inkopen en aanbestedingen over 2017);
- ▶ verwerking van de verplichtingen ten aanzien van de RVO;
- ▶ naleving Wet normering bezoldiging topfunctionarissen publieke en semipublieke sector (WNT) en juistheid/volledigheid van de vereiste toelichting uit hoofde van de WNT.

Wij rapporteren u over onze werkzaamheden en bevindingen ten aanzien van onze aandachtspunten in dit accountantsverslag.

Bijlage – Controleaanpak

Verbonden partijen en significante uitdagingen/moeilijkheden tijdens de controle

Verbonden partijen

Ten aanzien van de verbonden partijen van de provincie Noord-Brabant hebben wij vastgesteld dat:

- ▶ de (significante transacties met) verbonden partijen toereikend zijn toegelicht in de jaarrekening en paragraaf verbonden partijen;
- ▶ geen sprake is van indicaties voor ongeautoriseerde significante transacties met verbonden partijen, welke indicaties geven voor fraude;
- ▶ Geen sprake is van indicaties dat de van toepassing zijnde wet- en regelgeving niet is nageleefd.

Significante uitdagingen/moeilijkheden tijdens de controle

Er zijn geen significante uitdagingen/moeilijkheden geweest tijdens de controle, behoudens het tijdig verkrijgen van voldoende controle-informatie ten behoeve van het vaststellen van de juiste waardering van de deelnemingen en de verstrekte leningen en garanties aan deze deelnemingen.

Bijlage – Controleaanpak

Rechtmatigheid

Onze aanpak ten aanzien van rechtmatigheid

Wij hebben bij de controle over 2017 de rechtmatigheid getoetst conform de bepalingen van het Bado en het controleprotocol 2017 van de provincie Noord-Brabant, welke d.d. 20 januari 2017 is vastgesteld door Provinciale Staten. Bij onze controle hebben wij aandacht gegeven aan de volgende onderwerpen:

- ▶ het rechtmatigheidsbeheer;
- ▶ de naleving van het voorwaarden criterium;
- ▶ de begrotingsrechtmatigheid;
- ▶ de kredieten;
- ▶ mutaties in de reserves;
- ▶ het misbruik-en-oneigenlijk-gebruik criterium;
- ▶ de niet-financiële beheershandelingen.

Begrotingscriterium

Met de controle op de juiste toepassing van het begrotingscriterium toetsen wij of het budgetrecht van Provinciale Staten is gerespecteerd. Wij beoordelen bij onze controle de overschrijdingen ten opzichte van de begrote lasten per productcategorie. Dit betreffen enkel de lasten omdat hierop een beoordeling en rapportering van de accountant wordt gevraagd vanuit de Kadernota Rechtmatigheid.

Provinciale Staten autoriseert de begroting (en begrotingswijzigingen) en geeft daarmee toestemming voor de uitvoering van het beleid en de daarvoor benodigde middelen. Het is de verantwoordelijkheid van het college van Gedeputeerde Staten om begrotingsafwijkingen tijdig te signaleren en te rapporteren aan Provinciale Staten. Door een goede inrichting van de planning-en-controlcyclus zorgt het college ervoor dat de begroting en budgetten worden bewaakt en dat belangrijke wijzigingen of dreigende overschrijdingen tijdig worden gemeld aan Provinciale Staten, zodat deze tijdig (binnen het begrotingsjaar) een besluit kan nemen.

Bijlage – Controleaanpak

Rechtmatigheid

Indien desondanks budgetten worden overschreden en niet meer gedurende het jaar kunnen worden voorgelegd aan Provinciale Staten, is strikt genomen sprake van een onrechtmatigheid. Deze overschrijdingen hoeven echter niet in alle gevallen te worden meegewogen in het accountantsoordeel. Voor een juiste oordeelsvorming is van belang in hoeverre de begrotingsoverschrijding past binnen het door Provinciale Staten geformuleerde beleid, deze wordt gecompenseerd door hogere opbrengsten of kostenoverschrijdingen bij openeinderegelingen. Deze overschrijdingen dienen te worden weergegeven in de jaarrekening en kunnen door het vaststellen van de jaarrekening alsnog door Provinciale Staten worden geautoriseerd.

Bijlage – Controleaanpak

Goedkeurings- en rapporteringstoleranties

De met u afgesproken goedkeurings-en rapporteringstoleranties

Op grond van het Bado stelt Provinciale Staten de goedkeuringstolerantie vast, die de accountant bij zijn jaarrekeningcontrole dient te hanteren. De goedkeuringstolerantie is vastgesteld door het college van Gedeputeerde Staten en vervolgens ter besluitvorming gebracht van Provinciale Staten. Op 20 januari 2017 is het controleprotocol vastgesteld door Provinciale Staten, ten aanzien van toleranties zijn geen wijzigingen aangebracht. Het bijbehorende normenkader is ter kennisgeving op 30 januari 2018 naar Provinciale Staten verzonden.

Op grond van de jaarrekening 2017 bedraagt de goedkeuringstolerantie voor fouten afgerond € 13.270.000 (1% van de lasten) en voor onzekerheden € 39.810.000 (3% van de lasten). Als de goedkeuringstolerantie niet wordt overschreden, kan een goedkeurende controleverklaring afgegeven worden.

Deze goedkeuringstolerantie is een kwantitatief criterium. De uiteindelijke oordeelsvorming is echter altijd een combinatie van kwalitatieve en kwantitatieve afwegingen.

Het rapporteringsbedrag, de maatstaf die geldt voor het rapporteren van fouten en onzekerheden, is door Provinciale Staten bepaald op € 500.000.

Goedkeurings-tolerantie	Goed-keurend	Beperking	Oordeel-onthouding	Afkeurend
Fouten in de jaarrekening (% lasten)	$\leq 1\%$	$> 1 < 3\%$	-	$\geq 3\%$
Onzekerheden in de controle (% lasten)	$\leq 3\%$	$> 3 < 10\%$	$\geq 10\%$	-

Bijlage – Controleaanpak

Samenwerking met andere accountants en inzet van deskundigen

Inschakeling van specialisten

Wij hebben voor onze controle op een drietal belangrijke aspecten binnen de jaarrekening gebruik gemaakt van specialisten:

- ▶ Ten aanzien van naleving van de Wet normering bezoldiging topfunctionarissen publieke en semipublieke sector (WNT) en de controle van de juistheid/volledigheid van de vereiste toelichting uit hoofde van de WNT gebruikgemaakt van interne experts van EY Belastingadviseurs en HVG Law.
- ▶ Vanwege het feit dat vanaf 1 januari 2016 overheidsorganisaties vennootschapsbelastingplichtig zijn geworden heeft de provincie haar fiscale uitgangspositie moeten bepalen. Gezien de complexiteit en de specifieke wet- en regelgeving hebben we gebruik gemaakt van onze interne experts van EY Belastingadviseurs.
- ▶ Wij hebben voor onze controle van de waardering van enkele grond- en vastgoedexploitaties gebruikgemaakt van onze interne vastgoedexperts.

Wij hebben vooraf met onze specialisten afspraken gemaakt over het uit te voeren werk en zij rapporteren hun bevindingen hierover aan ons, waarbij wij als EY-auditteam volledig verantwoordelijk zijn voor het werk dat zij verrichten. Onze bevindingen rapporteren wij in paragraaf Aandachtsgebieden en bevindingen in de controle van het hoofdstuk Uitkomsten jaarrekeningcontrole van dit verslag.

Inschakeling van externe deskundigen

Wij hebben in het kader van onze controle geen gebruik gemaakt van de werkzaamheden van externe deskundigen.

Samenwerking met interne accountantsdienst/andere accountants

Voor de jaarrekening van de provincie Noord-Brabant maken wij gebruik van diverse verbonden partijen/gemeenschappelijke regelingen en uitvoeringsorganisaties. Een aantal zijn van significant belang in het kader van de jaarrekeningcontrole. Wij hebben de accountant van de RVO bezocht en afstemming met de accountants van de BOM (en aanverwante deelnemingen), ORR, TOM en OLSP gehad om een review uit te voeren op zijn werkzaamheden.

Inleiding

In het kader van onze controle van de jaarrekening is het onze taak om na te gaan of het jaarverslag voldoet aan de voorschriften van het Besluit Begroting en Verantwoording provincies en gemeenten (BBV) en of het verenigbaar is met de jaarrekening, en ook om na te gaan of het jaarverslag, in het licht van de tijdens het onderzoek van de jaarrekening verkregen kennis en begrip omtrent de provincie en haar omgeving, geen materiële onjuistheden bevat.

Vereisten jaarverslag

Uw jaarverslag bestaat uit de programmaverantwoording, de paragrafen en overige informatie. Het Besluit Begroting en Verantwoording provincies en gemeenten bepaalt nadere voorschriften voor het jaarverslag.

In overeenstemming met de omvang en complexiteit van de provincie bevat het jaarverslag een evenwichtige en uitvoerige analyse van de financiële situatie op de verslagdatum, ontwikkelingen tijdens het boekjaar en inkomsten, alsmede een beschrijving van de risico's en onzekerheden. Daarnaast dient in het jaarverslag de verwachte gang van zaken te worden opgenomen. Ten aanzien van het gebruik van financiële instrumenten door de provincie worden de doelstellingen en het beleid van de provincie inzake risicobeheer vermeld.

Onafhankelijkheid

De onafhankelijkheid van de accountant behoort tot het fundament van zijn beroep. In de maatschappelijke discussie over kwaliteitsverbetering van de controle speelt de onafhankelijkheid van accountants een belangrijke rol. Vanaf 1 januari 2014 is op alle assurance-opdrachten onder Nederlands recht de Verordening inzake Onafhankelijkheid (ViO) van toepassing. Een aantal belangrijke punten uit de ViO, die wij hieronder hebben opgenomen betreffen:

- ▶ langdurige betrokkenheid;
- ▶ samenloop van dienstverlening;
- ▶ geschenken en giften.

Een strikte scheiding tussen controle- en adviesdiensten was al van kracht voor OOB's (Organisatie van Openbaar Belang) vanaf 1 januari 2014 en kantoorroulatie is verplicht voor financiële jaren van OOB's vanaf 2017. Daarnaast kent de Europese verordening vanaf controlejaar 2017 striktere onafhankelijkheidseisen, maar ook nadere bevestigingen over onafhankelijkheid ter communicatie aan interne toezichthouders.

Op 17 juni 2017 is een gewijzigde ViO van kracht geworden vanwege de implementatie van Verordening (EU) nr. 537/2014 van het Europees Parlement en de raad van 16 april 2014 betreffende specifieke eisen voor de wettelijke controles van financiële overzichten van organisaties van openbaar belang.

Langdurige betrokkenheid

Om alle schijn van afhankelijkheid te vermijden, kunnen de externe accountant, executive directors en (senior) managers in het team maximaal zeven achtereenvolgende jaren in het team actief zijn. Daarna zullen zij intern roteren. Onze betrokkenheid in jaren laat het volgende beeld zien:

- ▶ drs. M.H. (Marita) de Hair RA; als eindverantwoordelijk accountant betrokken sinds de controle van de jaarrekening 2013;
- ▶ drs. B. (Barry) Smeenk RA; als executive director betrokken sinds de controle van de jaarrekening 2013.
- ▶ J.P.G. (Joost) van Gerwen MSc RA; in zijn hoedanigheid als manager betrokken sinds de controle van de jaarrekening 2016.

Dit betekent dat geen van onze teamleden in de komende jaren de geldende termijn van zeven zal overschrijden en op grond hiervan in de komende twee jaar dus geen rotatie hoeft plaats te vinden. Wij brengen u tijdig op de hoogte van belangrijke teamwisselingen. Intern beschikken wij over interne overdrachtsprocedures, zodat u geen hinder ondervindt van een teamwisseling.

Samenloop van dienstverlening

Ten aanzien van organisaties van openbaar belang (OOB's) is de combinatie van wettelijke controles en overige dienstverlening volledig verboden, met uitzondering van met name genoemde overige assurance-diensten. Voor niet-OOB's, zoals de provincie Noord-Brabant, is bepaald dat samenloop is geoorloofd als de non-assurance-dienst niet van materiële invloed is op het assurance-object. Als er wel materiële invloed is geldt in beginsel een verbod, behalve wanneer de non-assurance-dienst niet:

- ▶ subjectief of niet-routinematig is of;
- ▶ een verwerkingswijze in het assurance-object ten gevolge heeft waarvan het assurance-team twijfelt of deze verwerkingswijze passend is of;
- ▶ leidt tot een bedreiging uit hoofde van belangenbehartiging.

Geschenken en giften

Zoals met u is overeengekomen, informeren wij u hierbij over de door ons ontvangen respectievelijk verstrekte geschenken en persoonlijke uitingen van gastvrijheid boven € 100. Wij hebben geen geschenken en persoonlijke uitingen van gastvrijheid boven € 100 ontvangen of verstrekt van/aan medewerkers van de provincie Noord-Brabant.

Bevestiging

Wij hebben alle aspecten geanalyseerd die onze onafhankelijkheid gedurende het jaar zouden kunnen bedreigen. Daar waar onafhankelijkheidsregels dit vereisen, hebben wij aanvullende waarborgen ingevoerd. Wij kunnen u bevestigen dat wij zowel als organisatie en als controleteam onafhankelijk zijn van provincie Noord-Brabant.

Bijlage - Onafhankelijkheid

Overzicht kosten dienstverlening

Conform voorgaande jaren maken wij onze totale dienstverlening inzichtelijk.

Overzicht kosten van de dienstverlening 2017	Reeds aan u gerapporteerd in de boardletter (€)	Facturatie tot en met jaarrekeningcontrole 2017 (€)	Totale kosten 2017 (€)	Toelichting
Kosten van de controle 2017	25.000	78.203	103.203	Dit betreft de eerste voorschotnota van de reguliere jaarrekeningcontrole 2017
Kosten van de controle 2016	48.828	0	48.828	Dit betreft afrekening van de reguliere jaarrekeningcontrole 2016
Kosten van met de controle samenhangende werkzaamheden	6.718	12.121	18.839	Deze kosten hebben enerzijds betrekking op: ► de kosten inzake subsidiecontroles ► de kosten aangaande het bijwonen van het treasury committee
Kosten van fiscale dienstverlening	0	0	0	n.v.t.
Kosten van alle overige dienstverlening	11.925	0	11.925	Kosten inzake SAP audit training
Totale kosten	92.471	90.324	182.795	

Bijlage – Verklaring van verantwoordelijkheden

Verantwoordelijkheid

Conform de aan ons verleende opdracht hebben wij de jaarrekening 2017 van de provincie Noord-Brabant gecontroleerd. Het is de verantwoordelijkheid van het college van Gedeputeerde Staten om de jaarrekening op te maken in overeenstemming met het Besluit Begroting en Verantwoording provincies en gemeenten. Het is onze verantwoordelijkheid een oordeel te geven over de jaarrekening, als bedoeld in artikel 217, tweede lid, van de Provinciewet.

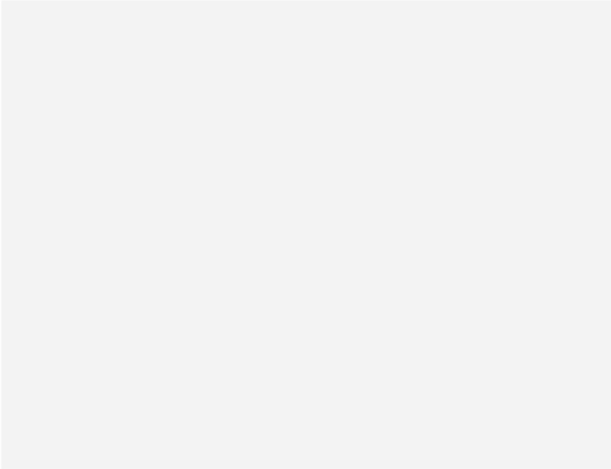
Wij hebben onze controle verricht in overeenstemming met Nederlands recht, waaronder het Besluit accountantscontrole decentrale overheden (Bado) en het door Provinciale Staten vastgestelde controleprotocol. Dienovereenkomstig zijn wij verplicht te voldoen aan de voor ons geldende gedragsnormen en zijn wij gehouden onze controle zodanig te plannen en uit te voeren dat een redelijke mate van zekerheid wordt verkregen dat de jaarrekening geen afwijkingen van materieel belang bevat.

Fraude en naleving wet- en regelgeving

De primaire verantwoordelijkheid voor het voorkomen en ontdekken van fraude en het naleven van wet- en regelgeving (hierna onregelmatigheden) berust zowel bij Provinciale Staten als bij het college van Gedeputeerde Staten. Het is van belang dat het college van Gedeputeerde Staten, onder toezicht van Provinciale Staten, sterk de nadruk legt op het voorkomen van fraude en onregelmatigheden, waardoor de gelegenheden tot het plegen van fraude en onregelmatigheden kunnen afnemen, alsmede op het ontmoedigen daarvan, waardoor personen ervan kunnen worden weerhouden om fraude en onregelmatigheden te plegen omwille van de waarschijnlijkheid dat die wordt ontdekt en bestraft.

Onze controle dient zodanig te worden gepland en uitgevoerd dat een redelijke mate van zekerheid wordt verkregen dat de jaarrekening geen onjuistheden van materieel belang als gevolg van fouten of fraude bevat. Door de beperkingen die inherent zijn aan een controle, bestaat er een onvermijdbaar risico dat sommige afwijkingen in de financiële overzichten niet zullen worden ontdekt, zelfs wanneer de controle naar behoren is gepland en uitgevoerd overeenkomstig de Standaarden.

Bijlage – Verklaring van verantwoordelijkheden

Onze controlewerkzaamheden omvatten mede de volgens Standaard 240 en 250 vereiste werkzaamheden, zoals brainstorming, het verzamelen van informatie met het oog op het vaststellen van en reageren op het risico van fraude en het uitvoeren van bepaalde werkzaamheden gericht op het risico van het doorbreken van interne beheersmaatregelen door het management, met inbegrip van inzage in journaalboekingen, beoordeling van schattingen en evaluatie van zakelijke redenen voor significante ongebruikelijke transacties. Voor een nadere toelichting verwijzen wij naar het hoofdstuk Kwaliteit beheersorganisatie, onderdeel Overwegingen met betrekking tot fraude en het risico op management override van dit verslag.

Letter of representation

We hebben het college van Gedeputeerde Staten gevraagd om een letter of representation (bevestiging bij de jaarrekening). Er zijn geen aanvullende bevestigingen toegevoegd aan onze standaard letter of representation op grond van de specifieke situatie van de provincie Noord-Brabant.

Bijlage - Controleverschillen

Controleverschillen

Tijdens onze controle inventariseren wij verschillen tussen enerzijds bedragen, classificaties, presentatie en toelichting van jaarrekeningposten die de provincie heeft opgenomen of gerapporteerd en anderzijds bedragen, classificaties, presentatie of toelichting zoals die naar onze mening in overeenstemming met het Besluit begroting en verantwoording provincies en gemeenten dienen te worden opgenomen of gerapporteerd. Onderstaand is een overzicht van de materiële verschillen opgenomen, die zijn geconstateerd tijdens onze controle en welke zijn aangepast door het college. Wij hebben geëvalueerd in hoeverre onderstaande verschillen voortkomen uit een tekortkoming in de interne beheersing. Tevens is een overzicht opgenomen van de onjuistheden die wij tot aan de datum van dit verslag hebben gesignaleerd en niet door de provincie zijn gecorrigeerd. Daarnaast zijn eventuele rechtmatigheidsfouten in dit overzicht opgenomen.

Gecorrigeerde verschillen

Post/omschrijving verschil	Bedrag in €	Referentie in dit verslag
Correctie kapitaaluitkering BOM	2.190.000 V	Pagina 16
Opwaardering lening Life Science Health Fund	709.000 V	Pagina 16
Correctie waardering OLSP Holding B.V.	1.152.000 V	Pagina 16
Correctie verliesvoorziening TOM	1.400.000 V	Pagina 16
Correctie waardering Monumentenfonds	2.427.000 V	Pagina 16
Verantwoording positieve afwikkelingsverschillen Stimulus	2.754.000 V	Pagina 20
Diverse herrubriceringen en tekstuele aanpassingen	PM	
Diverse aanpassingen in de WNT-verantwoording	diverse	Pagina 22

Bijlage - Controleverschillen

Het hieronder opgenomen overzicht met ongecorrigeerde controleverschillen is verstrekt aan het college en is als bijlage bij de "Bevestiging bij de jaarrekening" gevoegd. Wij hebben de ongecorrigeerde verschillen met het college besproken. Wij zijn van mening dat verschillen zoveel mogelijk door het college moeten worden gecorrigeerd, echter wij kunnen instemmen met de overwegingen van het college om deze verschillen niet te corrigeren, aangezien deze bedragen niet materieel zijn voor het inzicht van de jaarrekening. De geconstateerde fouten ad € 2.926.000 zijn lager dan de door u vastgestelde controletolerantie van respectievelijk € 13.270.000 en voor onzekerheden € 39.810.000.

De kwalitatieve factoren die hierbij in overweging zijn genomen, zijn:

- ▶ het effect op het resultaat voor en na bestemming;
- ▶ het effect op de balansposten, inclusief het eigen vermogen;
- ▶ het effect op significante toelichtingen, individuele items, sub totaal of totaal in de jaarrekening.

Wij lichten de ongecorrigeerde verschillen nader toe.

Ongecorrigeerde verschillen		
Post/omschrijving van de toelichting	Bedrag in €/ verwijzing naar regelgeving	Referentie in dit verslag
Rechtsmatigheidsfouten		
Onrechtmatige inkoop- en aanbestedingstrajecten leveringen en diensten	2.926.000	Pagina 21

Bijlage - SiSa-bijlage

Het is volgens de Nota verwachtingen accountantscontrole 2017 voorgeschreven dat wij de geconstateerde fouten en onzekerheden per regeling rapporteren door middel van onderstaande verplichte tabel. Deze tabel dient door uw provincie samen met een aantal andere verplicht voorgeschreven verantwoordingsstukken voor 15 juli 2018 elektronisch bij het CBS te worden aangeleverd.

Nummer specifieke uitkering conform SiSa-bijlage 2017	Specifieke uitkering	Fout of onzekerheid	Financiële omvang in euro's	Toelichting fout/onzekerheid
I&M E11	Nationaal Samenwerkingsprogramma Luchtkwaliteit (NSL)	Geen	-	N.v.t.
I&M E27	Brede doeluitkering verkeer en vervoer	Geen	-	N.v.t.

Controleverklaring van de onafhankelijke accountant

Aan: Provinciale Staten van de provincie Noord-Brabant

Verklaring over de in de jaarstukken opgenomen jaarrekening 2017

Ons oordeel

Wij hebben de jaarrekening 2017 van de provincie Noord-Brabant te 's-Hertogenbosch gecontroleerd.

Naar ons oordeel:

- geeft de in de jaarstukken opgenomen jaarrekening een getrouw beeld van de grootte en de samenstelling van zowel de baten en lasten over 2017 als van de activa en passiva van de provincie Noord-Brabant op 31 december 2017 in overeenstemming met het Besluit Begroting en Verantwoording provincies en gemeenten (BBV);
- zijn de in de jaarrekening verantwoorde baten en lasten, alsmede de balansmutaties over 2017 in alle van materieel belang zijnde aspecten rechtmatig tot stand gekomen in overeenstemming met de begroting en met de in de relevante wet- en regelgeving opgenomen bepalingen, waaronder provinciale verordeningen, zoals opgenomen in het normenkader, welke op 30 januari 2018 ter kennisgeving naar Provinciale Staten is verzonden.

De jaarrekening bestaat uit:

- het overzicht van baten en lasten in de rekening over 2017;
- de balans per 31 december 2017;
- de toelichting met een overzicht van de gehanteerde grondslagen voor financiële verslaggeving en andere toelichtingen;
- de in het bijlageboek opgenomen bijlagen met de volgens het BBV vereiste toelichting, te weten bijlagen 4, 5, 5a, 12, 12a, 12b (SiSa-bijlage met de verantwoordingsinformatie over specifieke uitkeringen) en 13.

De basis voor ons oordeel

Wij hebben onze controle uitgevoerd volgens het Nederlands recht, waaronder ook de Nederlandse controlestandaarden, het Besluit accountantscontrole decentrale overheden (Bado), het controleprotocol dat is vastgesteld door Provinciale Staten op 20 januari 2017 en de Regeling Controleprotocol Wet normering bezoldiging topfunctionarissen publieke en semipublieke sector (WNT) 2017 vallen. Onze verantwoordelijkheden op grond hiervan zijn beschreven in de sectie "Onze verantwoordelijkheden voor de controle van de jaarrekening".

Wij zijn onafhankelijk van de provincie Noord-Brabant zoals vereist in de Verordening inzake de onafhankelijkheid van accountants bij assurance-opdrachten (ViO) en andere voor de opdracht relevante onafhankelijkheidsregels in Nederland. Verder hebben wij voldaan aan de Verordening gedrags- en beroepsregels accountants (VGBA).

Wij vinden dat de door ons verkregen controle-informatie voldoende en geschikt is als basis voor ons oordeel.

Materialiteit

Op basis van onze professionele oordeelsvorming hebben wij de materialiteit voor de jaarrekening als geheel bepaald op € 13.270.000, waarbij de bij onze controle toegepaste goedkeuringstolerantie voor fouten 1% en voor onzekerheden 3% van de totale lasten inclusief toevoegingen aan reserves bedraagt zoals voorgeschreven in artikel 2 lid 1 Bado.

Wij houden ook rekening met afwijkingen en/of mogelijke afwijkingen die naar onze mening voor de gebruikers van de jaarrekening om kwalitatieve redenen materieel zijn, zoals ook bedoeld in artikel 3 Bado. Daarbij zijn voor de controle van de in de jaarrekening opgenomen WNT-informatie de materialiteitsvoorschriften gehanteerd zoals vastgelegd in de Regeling controleprotocol WNT 2017.

Wij zijn met Provinciale Staten overeengekomen dat wij aan Provinciale Staten tijdens onze controle geconstateerde afwijkingen boven € 500.000 rapporteren, alsmede kleinere afwijkingen die naar onze mening om kwalitatieve of WNT-redenen relevant zijn.

Verklaring over de in de jaarstukken opgenomen andere informatie

Naast de jaarrekening en onze controleverklaring daarbij, omvatten de jaarstukken andere informatie, die bestaat uit:

- het jaarverslag, waaronder de Inleiding, de programmaverantwoording en de paragrafen;
- de in het bijlagenboek opgenomen bijlagen 1, 2, 3, 6, 7, 8, 9, 10, 11 en 14.

Op grond van onderstaande werkzaamheden zijn wij van mening dat de andere informatie:

- met de jaarrekening verenigbaar is en geen materiële afwijkingen bevat;
- alle informatie bevat die op grond van het BBV is vereist.

Wij hebben de andere informatie gelezen en hebben op basis van onze kennis en ons begrip, verkregen vanuit de jaarrekeningcontrole of anderszins, overwogen of de andere informatie materiële afwijkingen bevat.

Met onze werkzaamheden hebben wij voldaan aan de vereisten in de Provinciewet en de Nederlandse Standaard 720. Deze werkzaamheden hebben niet dezelfde diepgang als onze controlewerkzaamheden bij de jaarrekening.

Het College van Gedeputeerde Staten is verantwoordelijk voor het opstellen van de andere informatie, waaronder het jaarverslag in overeenstemming met het BBV.

Beschrijving van verantwoordelijkheden met betrekking tot de jaarrekening

Verantwoordelijkheden van het College van Gedeputeerde Staten en Provinciale Staten voor de jaarrekening

Het College van Gedeputeerde Staten is verantwoordelijk voor het opmaken en getrouw weergeven van de jaarrekening in overeenstemming met het BBV. Het College van Gedeputeerde Staten is ook verantwoordelijk voor het rechtmatig tot stand komen van de in de jaarrekening verantwoorde baten en lasten, alsmede de balansmutaties, in overeenstemming met de begroting en met de in de relevante wet- en regelgeving opgenomen bepalingen, waaronder provinciale verordeningen, zoals opgenomen in het normenkader, welke op 30 januari 2018 ter kennisgeving naar Provinciale Staten is verzonden. In dit kader is het College van Gedeputeerde Staten tevens verantwoordelijk voor een zodanige interne beheersing die het College van Gedeputeerde Staten noodzakelijk acht om het opmaken van de jaarrekening en de naleving van die relevante wet- en regelgeving mogelijk te maken zonder afwijkingen van materieel belang als gevolg van fouten of fraude.

Provinciale Staten is als kaderstellend en controlerend orgaan op grond van de Provinciewet verantwoordelijk voor het uitoefenen van toezicht op het proces van financiële verslaggeving van de provincie.

Onze verantwoordelijkheden voor de controle van de jaarrekening

Onze verantwoordelijkheid is het zodanig plannen en uitvoeren van een controleopdracht dat wij daarmee voldoende en geschikte controle-informatie verkrijgen voor het door ons af te geven oordeel.

Onze controle is uitgevoerd met een hoge mate maar geen absolute mate van zekerheid waardoor het mogelijk is dat wij tijdens onze controle niet alle materiële fouten en fraude ontdekken.

Afwijkingen kunnen ontstaan als gevolg van fouten of fraude en zijn materieel indien redelijkerwijs kan worden verwacht dat deze, afzonderlijk of gezamenlijk, van invloed kunnen zijn op de economische beslissingen die gebruikers op basis van deze jaarrekening nemen. De materialiteit beïnvloedt de aard, timing en omvang van onze controlewerkzaamheden en de evaluatie van het effect van onderkende afwijkingen op ons oordeel.

Wij hebben deze accountantscontrole professioneel kritisch uitgevoerd en hebben waar relevant professionele oordeelsvorming toegepast in overeenstemming met de Nederlandse controlestandaarden, het Bado, het controleprotocol dat is vastgesteld door Provinciale Staten op 20 januari 2017, de Regeling Controleprotocol WNT 2017, ethische voorschriften en de onafhankelijkheidseisen. Onze controle bestond onder andere uit:

- het identificeren en inschatten van de risico's dat de jaarrekening afwijkingen van materieel belang bevat als gevolg van fouten of fraude dan wel het niet rechtmatig tot stand komen van baten en lasten, alsmede de balansmutaties, het in reactie op deze risico's bepalen en uitvoeren van controlewerkzaamheden en het verkrijgen van controle-informatie die voldoende en geschikt is als basis voor ons oordeel. Bij fraude is het risico dat een afwijking van materieel belang niet ontdekt wordt groter dan bij fouten. Bij fraude kan sprake zijn van samenspanning, valsheid in geschrifte, het opzettelijk nalaten transacties vast te leggen, het opzettelijk verkeerd voorstellen van zaken of het doorbreken van de interne beheersing;

- het verkrijgen van inzicht in de interne beheersing die relevant is voor de controle met als doel controlewerkzaamheden te selecteren die passend zijn in de omstandigheden. Deze werkzaamheden hebben niet als doel om een oordeel uit te spreken over de effectiviteit van de interne beheersing van de provincie;
- het evalueren van de geschiktheid van de gebruikte grondslagen voor financiële verslaggeving, de gebruikte financiële rechtmatigheidscriteria en het evalueren van de redelijkheid van schattingen door het college van Gedeputeerde Staten en de toelichtingen die daarover in de jaarrekening slaan;
- het evalueren van de presentatie, structuur en inhoud van de jaarrekening en de daarin opgenomen toelichtingen;
- het evalueren of de jaarrekening een getrouw beeld geeft van de onderliggende transacties en gebeurtenissen en of de in de jaarrekening verantwoorde baten en lasten alsmede de balansmutaties in alle van materieel belang zijnde aspecten rechtmatig tot stand zijn gekomen.

Wij communiceren met Provinciale Staten onder andere over de geplande reikwijdte en timing van de controle en over de significante bevindingen die uit onze controle naar voren zijn gekomen, waaronder eventuele significante tekortkomingen in de interne beheersing.

Eindhoven, 12 april 2018

Ernst & Young Accountants LLP

w.g. drs. M.H. de Hair RA